

Kudrzycki, Zbigniew

Kilka uwag do recenzji Jerzego Kijowskiego

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2, 255-258

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zbigniew Kudrzycki

Kilka uwag do recenzji Jerzego Kijowskiego

Dziękuję za wnikliwą recenzję mojej książki *Dzieje Rozóg. Pogranicze mazursko-kurpiowskie w XVII–XX wieku*¹. Z dużą uwagą zapoznałem się z sugestiami i postulatami recenzenta dotyczącymi książki, jak również problemów badawczych pogranicza mazursko-kurpiowskiego. Naturalnie, wiele poruszanych kwestii wynika z odmiennej oceny i interpretacji faktów, zjawisk i procesów historycznych, z którymi można się zgodzić, ale też można zaprezentować własne opinie. Chciałbym jednak odnieść się do dwóch zasadniczych kwestii poruszonych w recenzji, które wymagają dokładnego wyjaśnienia, ponieważ poddają w wątpliwość podstawowe ustalenia zawarte w recenzowanej książce i mogą powodować kolejne nieporozumienia.

W recenzji została zakwestionowana data założenia Rozóg, jak i wyjaśnienie pochodzenia nazwy miejscowości i przepływającej przez nią rzeki Rozogi². Sugestia autora recenzji, że Rozogi mogły być założone „w 1448 roku przez komtura baldzkiego Eberharda von Wessenlau”, oparta na *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego³, jest nieprawdziwa. Ustosunkowując się do wątpliwości autora recenzji, co do daty założenia Rozóg, należy odpowiedzieć na dwa zasadnicze pytania. Pierwsze, to jak przebiegały procesy osadnicze i kolonizacja ziem powiatu szczycieńskiego w wiekach średnich, drugie zaś dotyczy możliwości lokowania Rozóg przez komtura baldzkiego.

W dotychczasowych badaniach nad przebiegiem procesów osadniczych w powiecie szczycieńskim ustalono, że początkowo, w XIV w., kolonizowano północno-zachodnią część powiatu, w kolejnych wiekach rozpoczęto eksploatację Puszczy Galindzkiej, która porastała południowo-wschodnią część powiatu, zaś jej kolonizację prowadzono dopiero w XVII w.⁴ Taki przebieg osadnictwa w powiecie szczycieńskim, pozostawiający jego południowo-wschodnią część, uwarunkowany był topografią tego obszaru, podmokłego, zabagnionego, lesistego i trudno dostępnego.

1 J. Kijowski (rec.) Z. Kudrzycki, *Dzieje Rozóg. Pogranicze mazursko-kurpiowskie w XVII–XX wieku*, Toruń 2003, KMW, 2006, nr 1.

2 Ibidem, s. 148.

3 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego i W. Walewskiego, t. IX, Warszawa 1888, s. 842.

4 G. Białuński, *Osadnictwo w średniowieczu i okresie nowożytnym*, w: *Powiat szczycieński. Przeszłość – teraźniejszość*, pod red. G. Jasińskiego, Z. Kudrzyckiego, A. Misiuka, Szczytno 2006, passim; W. Chojnacki, *Osadnictwo polskie na Mazurach w XIII–XVII wieku*, w: *Szkice z dziejów Pomorza*, Warszawa 1959, t. 2, s. 10; W. Knercer, *Gmina Rozogi – krajobraz historyczny*, w: *Rozogi w dziejach pogranicza mazursko-kurpiowskiego*, Szczytno 1996, ss. 55–56; W. Kuhn, *Geschichte der deutschen Ostsiedlung in der Neuzeit*, Bd. 2, Köln-Graz 1955–1957, ss. 36–37; G. Leyding, *Z dawnych wieków*, w: *Szczytno. Z dziejów miasta i powiatu*, pod red. J. Jałoszyńskiego, Olsztyn 1962, passim; H. Rieckenberg, *Die Schatullsiedlung in Preussen bis zum Jahre 1714*, *Altpreussische Forschungen*, R. 16, 1939, s. 33; W. Sieradzian, *Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie w okresie przemian politycznych w Europie środkowo-wschodniej w latach 1411–1466*, Toruń 1999, ss. 195–196; M. Toepfen, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury pruskiej*, Olsztyn 1995, ss. 110–115.

go. Potrzeba kolonizacji dotąd niedostępnych terenów spowodowała w XVI w. pierwsze próby ich kolonizacji i dopiero w połowie XVII w. rozpoczęto planowe osadnictwo w tej części Mazur, nazywane szkatułowym. Pierwszą wsią lokowaną w tym osadnictwie w 1645 r. były Rozogi⁵, kopia dokumentu lokacyjnego znajduje się w Berlinie⁶. Wcześniej K. Hennenberger wspomina o strażnicy myśliwskiej w tym miejscu Rossocken, na niewielkim wzniesieniu, na prawym brzegu rzeki Rozogi, pół mili od granicy mazowieckiej, powstałej za czasów księcia Albrechta Hohenzollerna w latach trzydziestych XVI w., a istniejącej jeszcze w połowie XVIII w. Strażnica ta wymieniona została w opisie granicy Lucasa Davidta z 23 lutego 1553 r. i umiejscawiana w dąbrowie Raduka – między Wilczymi Bagnami a granicą jańsborskich lasów⁷. Historycy zajmujący się osadnictwem na Mazurach datują powstanie Rozóg na 1645 r., zgodnie z dokumentem lokacyjnym⁸.

Odpowiedź na drugie pytanie, dotyczące możliwości lokacji Rozóg przez komtura baldzkiego, jest negatywna. W strukturach administracyjnych państwa zakonnego ziemie powiatu szczycieńskiego, jako prokuratoria szczycieńska, należały do komturstwa elbląskiego, to komtur elbląski Ortolf z Trewiru zakładał zamek w Szczytnie⁹. Później prokuratoria szczycieńska w wyniku reorganizacji administracji państwa krzyżackiego została przed 17 grudnia 1377 r. włączona do komturstwa ostródzkiego¹⁰, lecz nigdy nie wchodziła w skład komturstwa baldzkiego¹¹. Ten podział administracyjny państwa Zakonu Krzyżackiego dotrwał do 1468 r., gdy dostosowywano administrację państwa do rezultatów drugiego pokoju toruńskiego w 1466 r., a później do zasadniczej reformy administracji państwa w 1506 r.¹² Komtur baldzki nie mógł więc prowadzić akcji osadniczej i zakładać wsi w innej jednostce administracyjnej, na ziemiach wchodzących w skład komturstwa ostródzkiego. Wyjaśniając tę kwestię, należy zwrócić uwagę na fakt, że recenzent pominał dość istotną informację zawartą w *Słowniku*, iż Rozogi powstały w dobrach Kozłowo¹³. W powiecie szczycieńskim dobra rycerskie położone były w północno-zachodniej części powiatu, było to związane z przebiegiem procesów osadniczych na Mazurach, lecz dóbr Kozłowo tam nie było¹⁴, położone one były w prokuratorii szestneńskiej i powstały w 1388 r.¹⁵ W dobrach Kozłowo zało-

5 G. Białuński, op. cit., s. 105; W. Chojnacki, op. cit., ss. 18–19; G. Leyding, op. cit., ss. 122–123; W. Kuhn, op. cit., ss. 36–37; H. Rieckenberg, op. cit., s. 20.

6 Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, (dalej GStAPK), Ostpreussische Folianten (dalej: Ostrp. Fol.), sygn., 12844, k. 595–596, 623.

7 GStAPK, XX, Rep. 5, Titel 11, ur 4, k. 23–24; K. Hennenberger, *Erleerung der preußischen größern Landtuffel*. Königsberg 1595, s. 402.

8 GStAPK, Ostrp. Fol., sygn., 12844, k. 595–596, 623; G. Białuński, op. cit., s. 106; W. Chojnacki, op. cit., s. 10; W. Kuhn, op. cit., ss. 36–37; G. Leyding, op. cit., s. 122; H. Rieckenberg, op. cit., s. 20; M. Toeppen, *Historia Mazur*, s. 245.

9 G. Białuński, op. cit., s. 100; J. Gancewski, *Szczytno – zamek i jego okolice w średniowieczu*, w: *Powiat szczycieński. Przeszłość – teraźniejszość*, ss. 76–79; J. Tandecki, *Podziały administracyjne państwa zakonnego w Prusach, w: Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, pod red. Z. H. Nowaka przy współpracy R. Czai, Toruń 2000, s. 24; M. Toeppen, *Historia Mazur*, ss. 103–104, 107; idem, *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, ss. 187–194.

10 S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1410: rozwój, przekształcenia, kompetencje*, Toruń 2001, ss. 162–163, 165; idem, *Powstanie i rozwój struktury administracyjno-terytorialnej Zakonu Krzyżackiego na południowych obszarach Prus Górnych do 1410 r.*, KMW, 2000, nr 1, s. 22.

11 M. Toeppen, *Historia Mazur*, passim; idem, *Historisch-comparative Geographie*, ss. 199–206; R. Wolski, *Administracyjne tradycje szczycieńskiego do 1945 roku*, Rocznik Mazurski, 1995, nr 1, ss. 12–13.

12 J. Tandecki, op. cit., ss. 26–27.

13 *Słownik geograficzny*, s. 842.

14 G. Białuński, op. cit., ss. 100–103.

15 G. Leyding, *Dzieje wsi, w: Mrągowo. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1975, ss. 161–162; M. Toeppen, *Historia Mazur*, s. 114, 112, 117.

żono wicś Rozogi, o której istnieje wzmianka z 1552 r., powstała przy okazji sporu między właścicielami dóbr kozłowskich Engelem Stach von Golzheim a Mikołajem Wildenau i Baltazarem Berkanem, m.in. o Rozogi¹⁶. Prokuratoria szestnćńska, w której były położone dobra kozłowskie z majątkiem i wsią Rozogi, administracyjnie należała do komturstwa baldzkiego¹⁷. Z przedstawionych informacji dotyczących podziałów administracyjnych państwa zakonnego wynika, że komtur baldzki na pewno nie był w 1448 r. lokatorem Rozóg w powiecie szczycieńskim. W oparciu o przedstawione argumenty sugestia przesuwająca o dwa wieki założenie Rozóg w powiecie szczycieńskim, zawarta w recenzji, jest nieuprawniona, a zapis ze *Słownika*¹⁸ wprowadza czytelnika w błąd.

W celu pełnego wyjaśnienia kłopotów związanych z lokalizacją Rozóg należy mieć na uwadze, że do 1945 r. Rozogi w powiecie mragowskim (wcześniej prokuratoria szestnćńska), gmina Sorkwity, nosiły nazwę Rosoggen, a po 1945 r. Rozogi¹⁹. Rozogi w powiecie szczycieńskim do 1945 r. urzędowo nosiły nazwę Friedrichowen (1645–1789) i Friedrichshof (1789–1945). W mazurskiej tradycji do 1945 r. wicś tę nazywano Rozogi, a po II wojnie światowej nazwa ta stała się urzędową²⁰. To nazewnictwo często powodowało kłopoty lokalizacyjne, zwłaszcza w przypadku osób słabo orientujących się w tych geograficznych osobliwościach Mazur, powodowanych tym, że istnieją dwie miejscowości Rozogi – jedna w gminie Sorkwity, powiat mragowski, druga w powiecie szczycieńskim, położone od siebie w odległości około 40 km.

W kwestii pochodzenia nazwy wsi Rozogi (powiat szczycieński) recenzent skłania się do objaśnienia S. Rosponda, który podaje, że „zarówno nazwa rzeki jak i nazwa miejscowa są prawdopodobnie spolszczeniem jakiejś formy staropruskiej”²¹. Współczesne wyniki badań onomastycznych podsumowuje prof. Elżbieta Kowalczyk²², która akceptuje moje wyjaśnienie nazwy Rozogi²³ i podaje dotychczasowe ustalenia badaczy w tej kwestii. Krytykuje Jana Rozwadowskiego, który bez uzasadnienia źródłowego uznaje *Rozogi* za nazwę pruską²⁴ i Rozalię Przybytek, która nie uwzględniając najstarszych poświadczeń, uznaje *Rozogi* za nazwę polską, powiązaną z *rozlogą*, *rozlogiem* – rozległym obszarem, otwartą przestrzenią, niwą, polem²⁵. Według prof. E. Kowalczyk zapisy *Roszocka*, *Roszok*, *Rososzna* skłaniają do wywiedzenia jej od *rosochy* – rozgałęzionego pnia, różgi lub od rozłoki, na co wskazuje inny zapis jej nazwy na mapie Hennenbergera *Rostocken*, ponieważ uchodziła ona do Narwi dwoma ramionami i płynęła rozgałęzionym korytem, czyli rozłoką²⁶.

16 G. Leyding, *Dzieje wsi*, ss. 183–184; K. Templin, *Unsere masurische Heimat*, Sensburg 1926, s. 125.

17 S. Józwiak, *Centralne i terytorialne organy władzy*, s. 163, 165; idem, *Powstanie i rozwój struktury administracyjnej*, ss. 23–24; J. Tandecki, op. cit., s. 24; M. Toeppen, *Historia Mazur*, ss. 104–106; idem, *Historisch-comparative Geographie*, ss. 199–206.

18 *Słownik geograficzny*, s. 842.

19 G. Leyding-Mielecki, *Słownik nazw miejscowych Okręgu Mazurskiego*, Olsztyn 1947, cz. 1, s. 58.

20 Z. Kudrzycki, *Dzieje Rozóg*, passim; G. Leyding-Mielecki, *Słownik nazw miejscowych*, s. 109.

21 S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1984, s. 330.

22 E. Kowalczyk, *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej (między Drwęcą a Pisą)*, Warszawa 2003, s. 90.

23 Z. Kudrzycki, *Kształtowanie się pogranicza mazursko-kurpiowskiego w XIV-XIX wieku*, w: *Pogranicze mazursko-kurpiowskie*, pod red. S. Achremczyka, J. Gołoty, Olsztyn - Ostrołęka 1998, s. 22; idem, *Dzieje Rozóg*, s. 14.

24 E. Kowalczyk, *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej*, s. 90; J. Rozwadowski, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948, s. 303.

25 E. Kowalczyk, *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej*, s. 90; R. Przybytek, *Nazwy miejscowe a nazwy wodne na obszarze Warmii i Mazur*, cz. 2, *Onomastica*, t. 31, 1986, s. 50.

26 E. Kowalczyk, *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej*, s. 90.

Przy wyjaśnieniu nazwy *Rozogi* (*Rozoga*) należy brać pod uwagę kontekst topograficzny pogranicza mazursko-kurpiowskiego w tej okolicy. Były to tereny podmokłe, bagniste, trudno dostępne i wówczas bardziej pasuje wyjaśnienie zawarte w recenzowanej książce, ponieważ, nie możliwe było wówczas istnienie na tym obszarze niwy, szerokiego pola, natomiast na pewno były tutaj mokradła i lasy. Obszar górnego biegu rzek *Rozogi* i *Szkwy*, noszącej w swym początkowym biegu również nazwę *Rozoga*, porastał las *Rozogi* (*Rosok*), wchodzący w skład większego kompleksu leśnego *Demerow* (*Damerow*)²⁷. Nazwa *Damerow* w języku polskim to dąbrowa, w językach bałtyjskich i prasłowiańskim oznaczała mokradła, bagna, podmokłe zarośla²⁸. Uwzględniając dotychczasowe wyniki badań onomastycznych, można z całą pewnością stwierdzić, że pochodzenie nazwy *Rozogi* wzbudza kontrowersje wśród badaczy, lecz wyjaśnienie zawarte w recenzowanej pracy, jak i w książce prof. E. Kowalczyk, wydaje się najbardziej prawdopodobne.

Przedstawione ustalenia pozwalają jednoznacznie przyjąć datę założenia *Rozóg* w 1645 r., zgodnie z kopią aktu lokacyjnego znajdującego się w GStAPK w Berlinie–Dahlem, natomiast informację zamieszczoną w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* uznać za nieprawdziwą. Wątpliwości wyrażone przez autora recenzji pozwoliły ostatecznie wyjaśnić kwestie związane z datą założenia *Rozóg*, przybliżyły też etymologię ich nazwy, chociaż w tej kwestii dyskusja na pewno będzie się toczyć dalej, wraz z rozwojem badań onomastycznych.

27 E. Kowalczyk, *Topografia granicy mazowiecko-krzyżackiej w świetle ugody granicznej z listopada 1343 roku*, *Kwartalnik Historyczny*, 1992, nr 1, s. 37, 50.

28 G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922, s. 25; E. Kowalczyk, *Topografia*, s. 50; A. Pospiszylowa, *Toponimia południowej Warmii. Nazwy miejscowe*, Olsztyn 1987, ss. 34–35.